

РОЗДІЛ VI. ХРОНІКИ / РЕЦЕНЗІЇ Й АНОТАЦІЇ

Тетяна Космеда

ORCID: 0000-0001-8912-2888

Віталія Папіш

ORCID: 0000-0002-2609-1620

УДК 81'23:378.091.64

DOI: 10.31558/1815-3070.2024.47.13

РОЗШИРЕННЯ ФОНДУ УКРАЇНСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ ІЗ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Рецензія на: Куранова С. Основи психолінгвістики: навч. посіб. 2-е вид., доповнене. Київ: ВЦ «Академія», 2023. 208 с.

Попри те, що в ХХІ сторіччі українські вчені створили чимало посібників із психолінгвістики, а ця наука в Україні активно розвивається, українці потребують і нові навчальні посібники чи підручники, і оновлення вже виданих. Дисципліна «Основи психолінгвістики», як відомо, входить у перелік навчальних дисциплін за вибором для спеціальностей «Філологія» та «Середня освіта» на II та III курсах бакалаврату й продовжується в магістратурі курсом «Психолінгвістика».

Перше видання навчального посібника С. Куранової «Основи психолінгвістики» побачило світ у 2012 році, тому цілком закономірно укладачка вирішила його перевидати й переробити, хоча, на жаль, ані в анотації, ані в передмові не міститься інформації, чим саме доповнено нове видання. Засвідчуємо, що посібник має ту саму структуру, однак розділи дещо розширено: **розділ 1.** «Загальні основи психолінгвістики» (сс.7–62), що містить інформацію про 1.1. «Психолінгвістику як науку», 1.2. «Історію становлення психолінгвістики» та 1.3. «Методи психолінгвістичних досліджень» (сс. 28–62); **розділ 2.** «Психолінгвістичний аналіз мовлення» (сс.63–104) презентує підрозділи 2.1. «Мовлення як реалізація мови», 2.2. «Психолінгвістичні моделі породження мовлення», «Психолінгвістичні теорії породження мовлення», 2.4. «Психолінгвістичні аспекти сприйняття мовлення», 2.5. «Психолінгвістичні проблеми сприйняття та оцінювання тексту», 2.7. «Мовленнєві акти в аналізі спілкування»; простежуємо введення нового підрозділу – 2.6. «Психолінгвістичний аналіз помилок»; **розділ 3.** «Основи етнопсихолінгвістики» (сс.105–142) присвячено висвітленню питань щодо сутності етнопсихолінгвістики (3.1.), національно-культурної специфіки мовленнєвої та немовленнєвої поведінки (3.2.), соціально-психологічних аспектів етнопсихолінгвістики (3.3.), викладено основи теорії міжкультурної комунікації (3.4.), розкрито проблему багатомовності в аспекті етнопсихолінгвістичних досліджень (3.5.) та **розділ 4.** «Мовна особистість у психолінгвістиці», у якому йдеться про вікову психолінгвістику (4.1.), комунікативну поведінку мовної особистості (4.2.), типологію мовних спільнот і особистостей (4.3.), норму і патологію в мовленні (4.4.). Зауважмо, що цей розділ доповнено новим параграфом – «Підходи в дослідженні дитячого

мовлення» (сс.148–149). Кожний розділ завершується доречно й фахово сформульованими **запитаннями та завданнями**. Схвалення заслуговують і майстерно розроблені **тестові завдання** (сс.179–193); добре, що подано й відповіді на них: це дає змогу студентам самостійно перевірити свої знання. Необхідним у посібнику вважаємо й наданий **термінологічний словник** (сс. 195–204), що містить 140 термінів. Однак для більш повної презентації термінів психолінгвістики корисно було би використати й рекомендувати студентам новітній і авторитетний в українському й слов'янському мовознавстві «Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни» в 4 томах, укладений А. Загнітком (Донецьк, 2012). Можна було би доповнити цей словничок і термінами *ідіолект* та *ідіостиль*, що на сьогодні інтерпретовані саме в психолінгвістичному аспекті, порівн.: *ідіолект* – «це сукупність мовних фактів, що сформувалася на базі вроджених лінгвістичних здібностей під впливом соціалізації, індивідуальних психічних особливостей та власної інтелектуальної діяльності продуцента» (Папіш В. Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика». Вінниця-Ужгород, 2022, с. 146); *ідіостиль* – «це індивідуальна система мовно-психологічних засобів, за допомогою яких продуцент моделює уявний художній світ, репрезентує в мові власну психологічну Я-концепцію та здійснює вплив на читача» (Там само, с. 151). Крім того, бажано в термінологічному словнику подавати й терміни-синоніми, наприклад, якщо запропоновано іншомовний термін *білінгвізм* (с. 195), то чому не наведено його український еквівалент *двомовність*? **Список літератури** (сс. 205–207) дещо перероблений порівняно з виданням 2012 р.: він містив 80 найменувань, а сьогодні – це 54 джерела, з яких 10 – російськомовних та 12 – іншими іноземними мовами. Література не розподілена, як цього вимагають навчальні посібники, на обов'язкову та додаткову. У ній відсутня інформація про інші посібники з психолінгвістики чи з етнопсихології, що могли би бути корисні для тих, хто вивчає цей курс, зокрема йдеться про таку науково-навчальну літературу, як А. Загнітко, М. Михальченко «Основи психолінгвістики» (Донецьк, 2008), Л. Засекіна, С. Засекін «Вступ до психолінгвістики» (Острог, 2002), О. Савицька й Л. Співак «Етнопсихологія» (Київ, 2011) тощо.

Як видається, у посібнику бракує вступної частини, де можна було б схарактеризувати чинні навчальні посібники зі «Вступу в психолінгвістику» чи з «Основ психолінгвістики» й указати, які переваги має пропонований посібник, а з якими питаннями можна більш докладно ознайомитися в інших українських навчальних посібниках із психолінгвістики.

Наголосімо, що перший розділ рецензованого посібника характеризується компактним і лаконічним розподілом матеріалу, що проєктується на виклад історії розвитку психолінгвістики як науки: від її початків до становлення, ураховуючи ХХІ століття. Цілком слушно йдеться про основні напрями, що сформувалися в зарубіжній науці. Однак, як видається, недостатньо уваги приділено розвитку психолінгвістики в Україні. Можливо, варто було би ввести окремий параграф, де показати етапи поступу української психолінгвістики більш детально: від О. Потебні та його наукової школи (Д. Овсянико-Куликовський, Л. Булаховський,

Ю. Шевельов та ін.), урахувати психолінгвістичну концепцію І. Франка, що відображена в його феноменальній праці «Із секретів поетичної творчості». Українські психолінгвісти слушно вважають, що, якби праці зазначених вище українських учених були більш популяризовані, то, очевидно, батьківщиною психолінгвістики вважали б Україну, а не Америку. Без сумніву, в Україні на сьогодні сформовані наукові психолінгвістичні школи, то варто було би схарактеризувати їхню діяльність. Можна було б рекомендувати студентам ознайомитися з науковою студією Н. Лешкової «Сучасна психолінгвістика: напрями, аспекти і концепції» (див.: *Система і структура східнослов'янських мов*. 2012. Вип. 6).

В останньому підрозділі першого розділу добре прописано умови розмежування понять *метод* і *методика*, а ці поняття, як показує досвід, викликають у студентів труднощі в засвоєнні, названо й схарактеризовано основні методи психолінгвістики (*загальнонаукові, фізіологічні, лінгвістичні, психологічні*), описано поширені методики семантичного шкалування, семантичної взаємодії, доповнення, завершення речень, асоціативні, непрямого дослідження, лінгвістичного експерименту тощо. Особливу увагу сфокусовано на модерному дискурс-аналізі, що дає змогу орієнтуватися у великому обсязі літератури із психолінгвістики. Однак, коли йдеться про асоціативний експеримент, то на більш детальну увагу заслуговують і українські асоціативні словники, укладачами яких є Н. Бутенко («Словник асоціативних означень іменників в українській мові». Львів, 1989) та С. Мартінек («Український асоціативний словник: у 2 т.: Т. 1: *Від стимулу до реакції*; Т. 2: *Від реакції до стимулу*. Львів, 2007) та ін. Доцільно використати й наукову розвідку Т. Матвеевої «Спостереження та експеримент у концепції психології художньої творчості (дослідження Д. М. Овсянико-Куликовського в контексті українського літературознавства) (див.: *Вісник Харківського ун-ту*. Харків. 1998. № 411). Коли йдеться про нейролінгвістичне програмування, то варто було б зупинитися на досягненнях української нейролінгвістичної школи, яку очолює Т. Ковалевська (див.: Ковалевська Т. *Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування*. Одеса, 2001).

Схвально, що другий розділ дає змогу ознайомитися з основними теоріями породження мовлення, проблемами сприйняття та аналізу тексту (структура тексту, види текстів, особливості їх інтерпретації). Однак, як видається, слід було б зосередити більш докладну увагу на методі лінгвопсихоакцентуації, що докладно схарактеризований у сучасній психолінгвістиці, і знайшов подальший розвиток у монографічному дослідженні В. Папіш «Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика» (Вінниця-Ужгород, 2022), де презентовано модерні прийоми дискурс-аналізу в аспекті лінгвопсихоакцентуації, що продемонстровано на матеріалі художніх текстів українських письменників ХІХ–ХХІ ст. – Т. Шевченка, Лесі Українки, П. Куліша, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, В. Винниченка, І. Огієнка, Ф. Потушняка, І. Чендея, П. Скунця. Йдеться про психологічний рівень структури мовної особистості.

Другий розділ також презентує актуальні проблеми психолінгвістичного аналізу мовлення. Матеріал гарно укладено в схеми й таблиці, що полегшує сприйняття теорії, однак, на нашу думку, бракує вітчизняних праць, спроектованих на новаторське дослідження мовлення з огляду на теорію психолінгвістики, зокрема йдеться про монографію Т. Осіпової «Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки» (Харків, 2019), де актуалізовано увагу на психолінгвістичних особливостях невербальної комунікації та своєрідності її омовлення. До студентів необхідно донести й думки, висловлені Н. Кондратенко, про те, що «психолінгвістичний аналіз семантики тексту пов'язаний із процесами його породження, сприйняття та розуміння» (Кондратенко Н. Організація семантичного поля тексту: текстовий та інтерпретаційний зміст: зб. наук. пр. з філософії та філології. 2004. Вип. 6, с. 43), а аналіз когнітивний передбачає вміння «з'ясувати специфіку глибинного розуміння – інтерпретації тексту» (там само). Психолінгвістика демонструє домінування антропоцентричної методології, орієнтуючись на адресата й адресанта, а змістом тексту в аспекті психолінгвістики є інтенція мовця, яку повинен розуміти реципієнт, причому оволодіння змістом (його розуміння) можливе лише за умови адекватного сприйняття інтенції. Важливими для осмислення психолінгвістичного сприйняття та оцінювання тексту є і праці таких українських мовознавців, як Н. Дячук «До проблем дослідження художнього тексту у психолінгвістиці» (*Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10 /1/), Л. Овсієнко «Текст як об'єкт вивчення психолінгвістики» (*Теоретична і дидактична філологія*. 2013. Вип. 15), Л. Лисиченко «Психологічний фактор у поетичному мовленні» (*Українське мовознавство*. 2002. № 24) чи Л. Засекіної «Чуття мови як важливий психолінгвістичний феномен» (*Психолінгвістика*. 2009. Вип. 4).

Третій розділ у лаконічній формі розкриває сутність *етнопсихолінгвістики* як самостійної галузі психолінгвістики: визначено її об'єкт, предмет, аспекти, названо основні теорії міжкультурної комунікації (теорія широко- і вузькоконтекстних культур Е. Холла, культурних вимірів Г. Хофштеде, культурної грамотності Е. Хірша). «Основи етнопсихолінгвістики» також добре було би доповнити проєкцією на українського мовця, національні особливості реалізації комунікації, психолінгвістичне осмислення сприйняття чужого – запозичень із російської мови, а в сучасному мовленні – з англійської, адже ці запозичення мають аксіологійний вияв, а також – на етнопсихолінгвістичний вияв стилю українських мовців, що презентує, наприклад, С. Єрмоленко в розвідці «Стиль – категорія етнопсихолінгвістична й естетична» (див.: Єрмоленко С. Я. *Нариси з української словесності /стилістика та культура мови/*. Київ, 1999).

Надзвичайно цікавий розділ «Мовна особистість у психолінгвістиці» достатньо насичений висвітленням зарубіжних теорій, але й українське мовознавство на сьогодні має чимало досягнень у цій сфері, наприклад, теорія І. Огієнка щодо психічного «Я» національної МО (див.: Огієнко І. *Українська*

культура: коротка історія культурного життя українського народу. Київ, 1918), монографічні дослідження А. Загнітка «Теорія лінгвоперсонології» (Вінниця, 2017) чи Т. Космеди, О. Олексенко, І. Павлової «Семантика й прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис» (Харків, 2019).

В українській періодиці є два солідних видання із психолінгвістики, що індексовані в «Skopus»: окремі наукові розвідки, що публікуються в цих журналах, можна було би рекомендувати українським студентам, наприклад, стаття С. Ігнатєвої «Мовна особистість Олесь Гончара в аспекті психолінгвістичних характеристик» (*Психолінгвістика: зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди», 2010. Вип. 6*) чи Л. Калмикової та Г. Новікової «Психолінгвістичні феномени “знання мови” і “знання про мову”: проблеми співвідношення й функціонування в мовленні дітей» (*Psycholinguistics. 2018. № 23 /1/*).

Для ознайомлення із виданнями зарубіжних авторів краще рекомендувати оригінальні тексти або переклади українською мовою, наприклад, Дж. Р. Р. Толкін «Про чарівні казки, мову, психологію фантазії і те, чому неможливо писати “для дітей”» (перекл. К. Оніщук та О. О’Лір, Львів, 2009), а не російськомовні.

Загалом констатуємо, що навчальний посібник, укладений С. Курановою, має низку переваг, зокрема це системність подання матеріалу та оптимальна структуризація, його інформативність, науковість і доступність викладу, наявність наочного матеріалу (схеми і таблиці), проєкція на засвоєння викладеного (питання і завдання), висока видавнича культура. Він відповідає завданням сучасної освітньої системи у ЗВО, сприяє активізації навчальної, самостійної та дослідницької діяльності студентів; розширює можливості в накопиченні знань із психолінгвістики, забезпечуючи й оновлення змісту лінгвістичних дисциплін. Оскільки засвоєння базових знань із основ психолінгвістики на освітньому рівні *бакалавр* продовжуватиметься в майбутньому на рівні *магістр*, є потреба в постійному розвитку й поглибленні психолінгвістичних знань як змістового складника підготовки майбутніх учителів-словесників та оновлення змісту освіти.

Мова навчального посібника особливих зауваг не викликає, однак усе ж простежуємо певні недогляди: на с. 9 не зрозуміло, де дужки відкриті, а де вони закриваються; на с. 34, наприклад, відсутні абзаци; трапляються орфографічні огріхи (порушення норм чергування прийменників *у – в* чи сполучників *і – й* та под. – сс. 16, 17, 19, 20, 23, 27 і деякі ін.), а також стилістичні некоретності (наприклад, на с. 19 */при цьому замість водночас/*); інколи, як видається, текст надто складний для його розуміння студентом, порівн.: «*На середньому етапі людського розвитку думка може бути пов’язана зі словом, але на початку вона не доростає до слова, а на високому рівні розвитку залишає його, оскільки слово не задовольняє її вимог і думка не може бути відокремлена від чуттєвої сфери*» (с. 15); в окремих випадках речення надто громіздкі – сягають 5–7 рядків і більше (с.16, 18, 19, 24, 25 та ін.).

Однак суттєвим недоліком посібника вважаємо те, що не реалізовано принцип націєетризму, адже спочатку студент повинен знати досягнення вітчизняних

учених, а на цьому тлі засвоїти особливості розвитку зарубіжної психолінгвістики. Через відсутність хрестоматій із психолінгвістики студентам необхідно рекомендувати завдання для ознайомлення з концепціями українських учених щодо висвітлення окремих проблем психолінгвістики й для цього рекомендувати реферування окремих наукових розвідок, що торкаються засадничих методологічних положень вітчизняної психолінгвістики; студенти повинні усвідомити наявність наукових психолінгвістичних шкіл в Україні та знати специфіку їхньої діяльності. Напевно, не зовсім коректно вводити у навчальний посібник із психолінгвістики розділ про *етнолінгвістику*, а в ньому виділяти параграф про *основи теорії міжкультурної комунікації*. Ці науки виокремлені на сьогодні як самостійні галузі знань, і обидві стали вибірковими дисциплінами в програмах підготовки філологів, а тому потребують окремих посібників чи підручників, що більш глибоко зможуть презентувати навчальний матеріал.

Очевидно, усе перераховане можна врахувати під час наступного перевидання рецензованого навчального посібника. Адже основна вимога сучасної вищої школи – створення системи навчально-методичного забезпечення, реалізація концепції національного підручника та альтернативної навчальної літератури, зокрема й із психолінгвістики, що послідовно презентує принцип україноцентризму й одночасно відповідає умовам інтегрування в європейський освітній простір.